

مقایسه رده‌شناختی ساخت‌های موصولی ترکی آذربایجانی، کره‌ای، مجاری و فارسی

محمدحسین خانی*

مهین‌ناز میردهقان**

چکیده

هدف پژوهش حاضر پاسخ به این سؤال بوده است که آیا زبان‌های اورال-آلتائیک ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری و زبان هندواروپایی فارسی، چه ویژگی‌های مشابه و متفاوت رده‌شناختی دارند. در تحلیل‌های خود از دستور زایشی-گشتاری و نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی بهره گرفته‌ایم و با بررسی حرکت گروه اسمی فاعلی و مفعولی و مفهوم جایگاه تھی، به مقایسه رده‌شناختی ساخت‌های موصولی ترکی آذربایجانی، کره‌ای، مجاری و فارسی پرداخته‌ایم. تشابه ساخت‌های موصولی این چهار زبان، وجود حرکت در همه آنها برای تبدیل جمله ژرف ساختی به روساخت (بند موصولی) و تشکیل زنجیره بین هسته اسمی حرکت کرده و جایگاه تھی آن در بند موصولی است و تفاوت‌های آنها عبارتند از این که بندهای موصولی ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری پیشرو هستند، اما در زبان فارسی بند موصولی از نوع پسرو است. همچنین، حرکت هسته اسمی در ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری به راست و به طرف پایان جمله است، اما در فارسی حرکت هسته اسمی به چپ و به طرف آغاز جمله است. تفاوت بارز دیگر بین ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری با فارسی، تبدیل فعل جمله پیرو به وجه وصفی در ترکی آذربایجانی،

* دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، hossein_khani@alumni.ut.ac.ir

** دانشیار گروه زبان‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)، mahinnaz.mirdehghan@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۲۷، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۰۱

کره‌ای و مجاری برای ساخت بند موصولی است، در حالی که در فارسی، بند موصولی بندی خود ایستا است.

کلیدواژه‌ها: ساخت موصولی، رده‌شناسی، دستور زایشی-گشتاری، زبان ترکی آذربایجانی، کره‌ای، مجاری، فارسی

۱. مقدمه

بند موصولی، توصیف‌کننده اسم یا گروه اسمی است و از مهم‌ترین و در عین حال پیچیده‌ترین انواع جمله‌های فرعی توصیفی به شمار می‌رود. کامری (Comrie, 1983) با ارائه تعریفی جامع و رده‌شناختی از بندهای موصولی، این بندها را در واقع جمله‌هایی پیرو می‌داند که اطلاعاتی دربارهٔ عنصری از جمله پایه که به آن هسته گفته می‌شود، در بر دارند. پین (Payne, 2006: 301) در توضیح بندهای موصولی به نقل از کینن (Keenan) می‌گوید: «بند موصولی جمله‌واره‌ای است که یک اسم را توصیف می‌کند و به لحاظ ساختار نحوی در درون گروه اسمی قرار می‌گیرد.»

از نظر رده‌شناختی، در زبان‌های دنیا با توجه به ترتیب واژه‌ها، سه نوع بند موصولی وجود دارد. در نوع پسرو (Pre-nominal)، بند موصولی پس از هسته در جمله به کار می‌رود. در نوع پیشرو (Post-nominal)، بند موصولی پیش از هسته در جمله قرار می‌گیرد. علاوه بر این دو نوع، نوع سوم نیز وجود دارد که بند موصولی میان‌رو نامیده می‌شود و در آن، هسته در میان بند موصولی قرار می‌گیرد (کامری، همان: ۱۳۹).

نوام چامسکی (Noam Chomsky) زبان‌شناس مشهور آمریکایی با مطرح کردن دستور زایشی-گشتاری (Generative-Transformational Grammar) (۱۹۵۷) و نظریهٔ حاکمیت و مرجع‌گزینی (Government and Binding Theory) (۱۹۸۱) به بررسی علمی ساختار زبان‌های مختلف و تبیین تشابهات و همگانی‌های موجود بین زبان‌ها پرداخته است.

کریستین لمان (Christian Lehmann)، ساخت‌های موصولی را نمونه‌های بارز حرکت و گشتار معرفی می‌کند و این امر را دلیل مطرح شدن بیش از پیش رده‌شناسی ساخت‌های موصولی در زبان‌های مختلف می‌داند (Lehmann, 1986: 663-664).

رابرت آندرهیل (Robert Underhill) (۱۹۷۲) از اولین کسانی است که توصیف هستهٔ اسمی توسط بند موصولی در زبان ترکی را بررسی کرده است. او به ماهیت هستهٔ اسمی و نقش آن در جملهٔ پیرو پرداخته است. بنابر نظر آندرهیل، عنصری که حرکت می‌کند، ممکن

است فاعل و یا غیر از آن باشد. اگر فاعل دستخوش حرکت شده باشد به ساخت حاصل وجه وصفی فاعلی (Subject Participle) و اگر عنصری غیر از فاعل حرکت کرده باشد به ساخت حاصل وجه وصفی مفعولی (Object Participle) گفته می‌شود. نکته مهم، ایجاد جایگاه تهی بعد از حرکت عنصر از جمله پیرو و تبدیل شدن آن عنصر به هسته اسمی در جمله پایه و قرار گرفتن آن بعد از وجه وصفی است.

کارابولوت (Karabulut) و اولوتاش (Ulutaş) (۲۰۱۱) هم با مقایسه رده‌شناختی زبان‌های ترکی قزاقی، ژاپنی، کره‌ای و مجاری و بررسی حرکت گروه اسمی فاعلی و گروه اسمی مفعولی در آن‌ها، به شباهت ویژگی‌های ساخت موصولی زبان‌های مزبور اشاره کرده‌اند. آن‌ها در مقاله خود نشان می‌دهند که بند موصولی در همه زبان‌های قزاقی، ژاپنی، کره‌ای و مجاری پیشرو است. حرکتی که برای ساخت بند موصولی، در این زبان‌ها اتفاق می‌افتد به طرف راست و به طرف پایان جمله است. پس از حرکت عنصر فاعلی یا مفعولی، جایگاهی تهی بر جای می‌ماند که با عنصر حرکت کرده تشکیل زنجیره می‌دهند و حرکت صورت گرفته در این زبان‌ها، حرکت گروه اسمی است. بنابر استدلال نویسندگان، شباهت موجود بین زبان‌های ذکر شده، بر تعلق آنها به خانواده زبانی مشترک صحنه می‌گذارد. زیرا همه آن زبان‌ها متعلق به خانواده زبان‌های اورال-آلتائیک (Ural-Altaic) هستند.

ما نیز در پژوهش حاضر، با بررسی حرکت گروه اسمی فاعلی و مفعولی و مفهوم جایگاه تهی، به مقایسه رده‌شناختی ساخت‌های موصولی زبان‌های کره‌ای، مجاری و ترکی آذربایجانی از خانواده زبان‌های اورال-آلتائیک و فارسی از زبان‌های هند و اروپایی پرداخته‌ایم.

هدف از انجام پژوهش حاضر پاسخ به این سؤال بوده است که آیا زبان‌های ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری از خانواده زبان‌های اورال-آلتائیک و فارسی از خانواده زبان‌های هندواروپایی، دارای چه ویژگی‌های مشابه و متفاوت رده‌شناختی هستند.

در بخش ۲ به بررسی ساخت موصولی زبان کره‌ای پرداخته‌ایم و در بخش ۳ ساخت موصولی زبان مجاری را بررسی نموده‌ایم. در بخش ۴ ساخت موصولی ترکی آذربایجانی و در بخش ۵ ساخت موصولی زبان فارسی مورد بررسی قرار گرفته‌اند و در بخش ۶ هم نتایج پژوهش حاضر را آورده‌ایم.

۲. رده‌شناسی ساخت موصولی زبان کره‌ای

ترتیب واژه‌ها در زبان کره‌ای به صورت *فاعل + مفعول + فعل* است. در ساخت‌های موصولی این زبان، فعل تبدیل به وجه وصفی می‌شود و گروه اسمی پس از جابجایی بعد از آن قرار می‌گیرد. به جمله زیر از زبان کره‌ای توجه کنید (یوشیکو (Yoshiko, 1972) به نقل از کارابولوت و اولوتاش (۲۰۱۱)).

۱.

[*hyensik-i kwankyeycel-ey tayhaya malha-n*] جمله ۱
گذشته-صحبت‌کن درباره جمع-ساخت موصولی فاعلی-هینسیک

«هینسیک درباره ساخت‌های موصولی صحبت کرد.»

با توجه به ساخت‌های زیر، هینسیک به عنوان فاعل، حرکت می‌کند و بعد از فعل *malha-n* (صحبت‌کن-) قرار می‌گیرد و جایگاه اولیه فاعل تهی می‌شود. ما برای نشان دادن این جایگاه از *(t)_i* استفاده کرده‌ایم. فاعل حرکت کرده و جایگاه تهی، تشکیل یک زنجیره می‌دهند. این زنجیره نشان می‌دهد که جایگاه تهی و هسته اسمی موصولی شده در واقع یکی هستند. به همین دلیل از علامت *i* برای نشان دادن این موضوع استفاده کرده‌ایم. تحت تأثیر این جابجایی فعل *malha-n* که به صورت صرف شده است، پسوند وجه وصفی می‌گیرد و تبدیل به وجه وصفی می‌شود.

۲.

[*hyensik*] *kwankyeycel-ey tayhaye malha-n* [جمله ۱] گروه اسمی
هینسیک وجه وصفی-صحبت‌کن درباره جمع-ساخت موصولی

«هینسیک که درباره ساخت‌های موصولی صحبت می‌کند.»

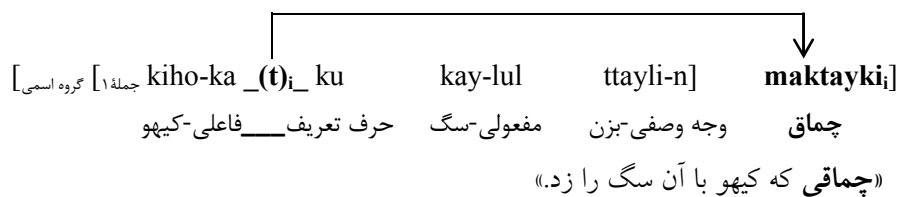
۳.

[*hyensik_i*] *kwankyeycel-ey tayhaye malha-n* [جمله ۱] گروه اسمی
هینسیک وجه وصفی-صحبت‌کن درباره جمع-ساخت موصولی
«هینسیک که درباره ساخت‌های موصولی صحبت می‌کند.»

مقایسه رده‌شناختی ساخت‌های موصولی ترکی آذربایجانی، ... ۵

جمله موصولی پایین که روساختی است در نتیجه گشتار از جمله ژرف‌ساختی حاصل شده است. *maktayki* (چماق) مفعول جمله ژرف‌ساختی، در روساخت به عنوان هسته اسمی پس از فعل *ttayli-* که در جمله روساختی تبدیل به وجه وصفی *ttayli-n* شده است، قرار می‌گیرد.

.۴

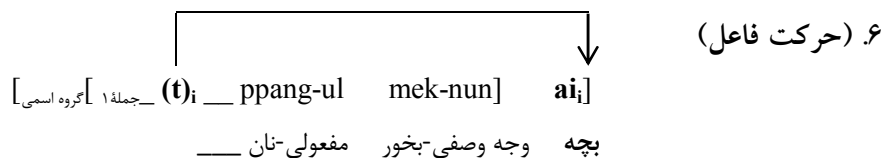

مثال‌های زیر هم مؤید فرایندهای ذکر شده در بالا هستند (هان و کیم, Han & Kim, 2003 به نقل از کارابولوت و اولوتاش (۲۰۱۱)).

.۵

ai ppang-ul mek-essta
جملة ۱ [مغروه اسمی] بیچه مفعولی-نان گذشته-بخور

«بیچه نان را خورد.»

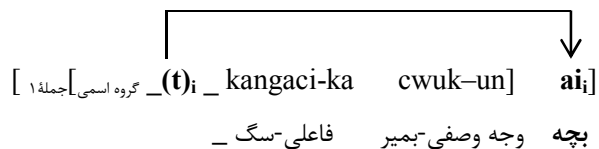
«بیچه‌ای که نان را می‌خورد.»

.۷

ai-ka kangaci-ka cwuk-essta
جملة ۱ [مغروه اسمی] بیچه فاعلی-سگ گذشته-بمیر

«سگ بیچه مرد.»

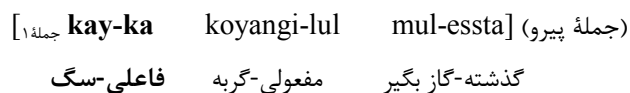
۸ (حرکت فاعل)

«بچه‌ای که سگش مرد.»

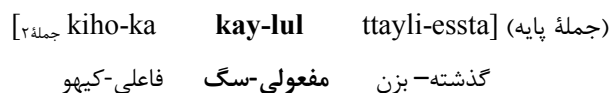
در این بخش با کشیدن نمودار درختی چند جمله دیگر از زبان کره‌ای، حرکت گروه اسمی و گشتار صورت گرفته در آنها را نشان می‌دهیم.

۹.

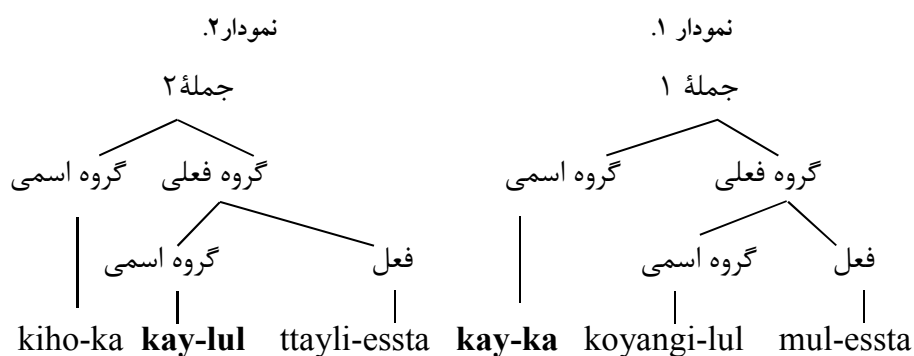

«سگ گربه را گاز گرفت.»

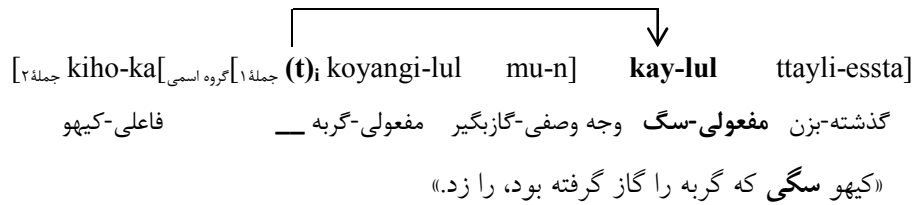
۱۰.

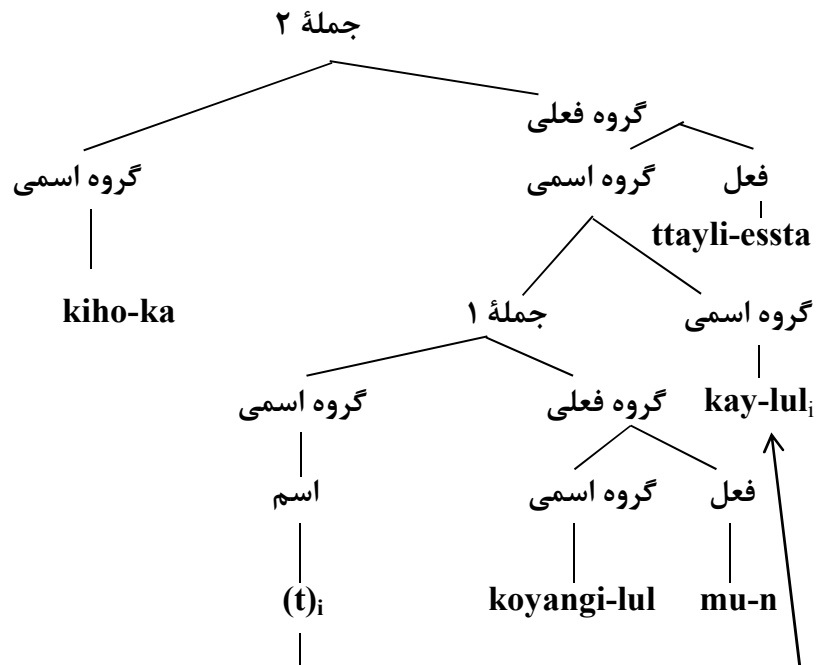
«کیهو سگ را زد.»

۱۱.

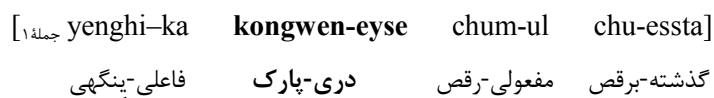

نمودار ۳. حرکت فاعل در ساخت موصولی زبان کره‌ای

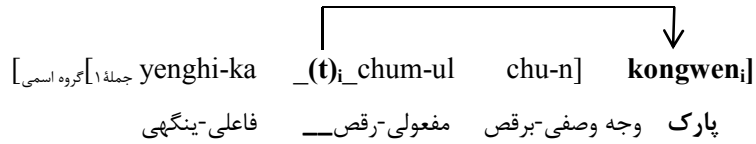
در این بخش هم به حرکت مفعول برای تولید ساخت موصولی مفعولی در زبان کره‌ای می‌پردازیم و آن را با نمودار درختی نشان می‌دهیم.

۱۲.

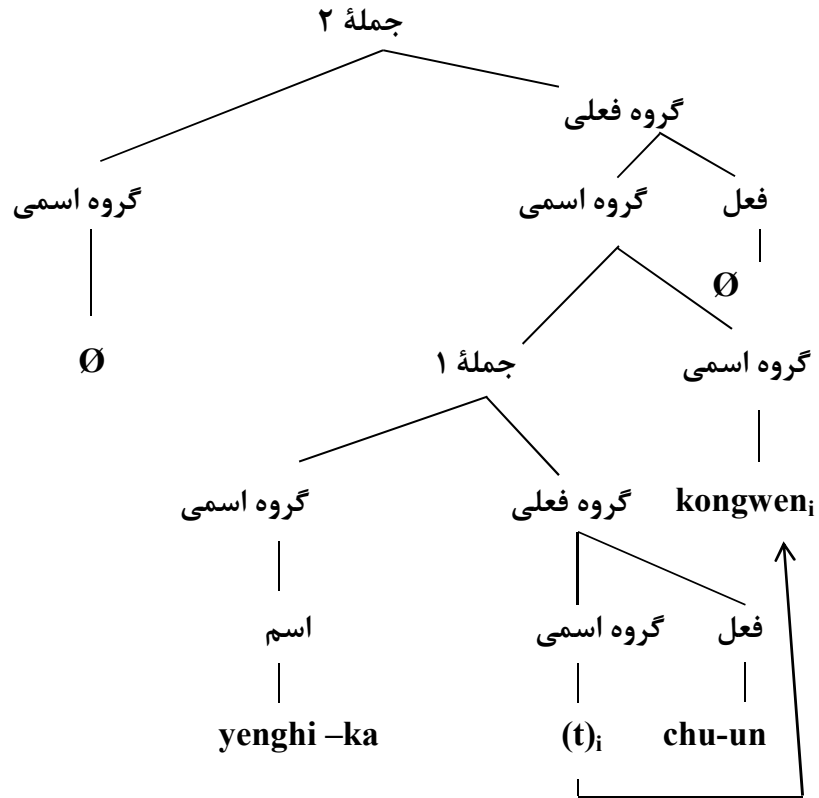
«پینگهی در پارک رقصید.»

۱۳. (حرکت مفعول)

«پارکی که ینگهی در آن رقصید.»

نمودار ۴. حرکت مفعول در ساخت موصولی زبان کره‌ای

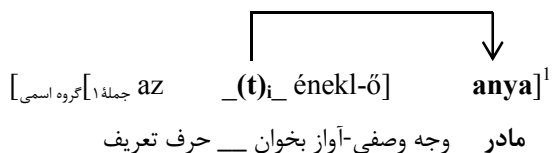
نمودارهای ۳-۴ نشان می‌دهند که بند موصولی در زبان کره‌ای پیشرو است. حرکت گروه‌های اسمی فاعلی و مفعولی برای ساخت بند موصولی در این زبان به طرف راست و پایان جمله است. از طرف دیگر، در این زبان بعد از حرکت گروه اسمی جایگاه آن تهی می‌ماند که با گروه اسمی حرکت کرده تشکیل زنجیره می‌دهد.

۳. رده‌شناسی ساخت موصولی زبان مجاری

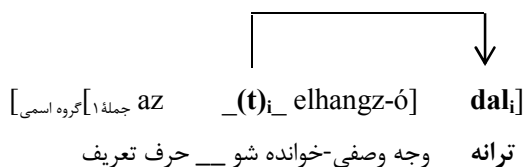
در زبان مجاری با اضافه کردن پسوندهای *ó/ő* و *t/tt* به فعل‌ها می‌توان آنها را به وجه وصفی تبدیل کرد. در این زبان هم مانند کره‌ای فاعل و مفعول بعد از حرکت، پس از فعل قرار می‌گیرند. در مثال‌های زیر می‌توان این تشابه را دید (کیس (Kiss, 2002) به نقل از کارابولوت و اولوتاش (۲۰۱۱)).

۱۴.

«مادری که آواز می‌خواند.»

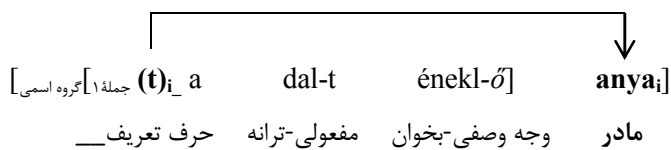
۱۵.

«ترانه‌ای که خوانده می‌شود.»

این جمله‌ها به صورت زیر ترکیب می‌شوند.

۱۶. (حرکت فاعل)

«مادری که ترانه می‌خواند.»

مثال‌های زیر هم، تولید ساخت موصولی از ترکیب جملات ساده دیگر را نشان

می‌دهند.

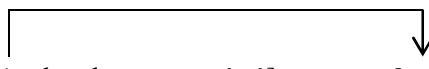
۱۷.

[ember level-et ír-ett] a جمله ۱

گذشته-بنویس مفعولی-نامه شخص حرف تعریف

«آن شخص نامه را نوشت.»

۱۸. (حرکت فاعل)

ember_i | [ember; |] ír-ó] level-et a جمله ۱ گروه اسمی

شخص وجه وصفی-بنویس مفعولی-نامه حرف تعریف

«شخصی که نامه را نوشت.»

در مثال زیر هم، با نمودار درختی حرکت فاعل و تولید ساخت موصولی را در زبان مجاری نشان داده‌ایم (لاکزکو (Laczkó, 2002) به نقل از کارابولوت و اولوتاش (۲۰۱۱)).

۱۹.

[fiú láng-on mosolyg-ott] a جمله ۱

گذشته-لبخند بزن به‌ای-دختر بچه حرف تعریف

«بچه به دختر لبخند زد.»

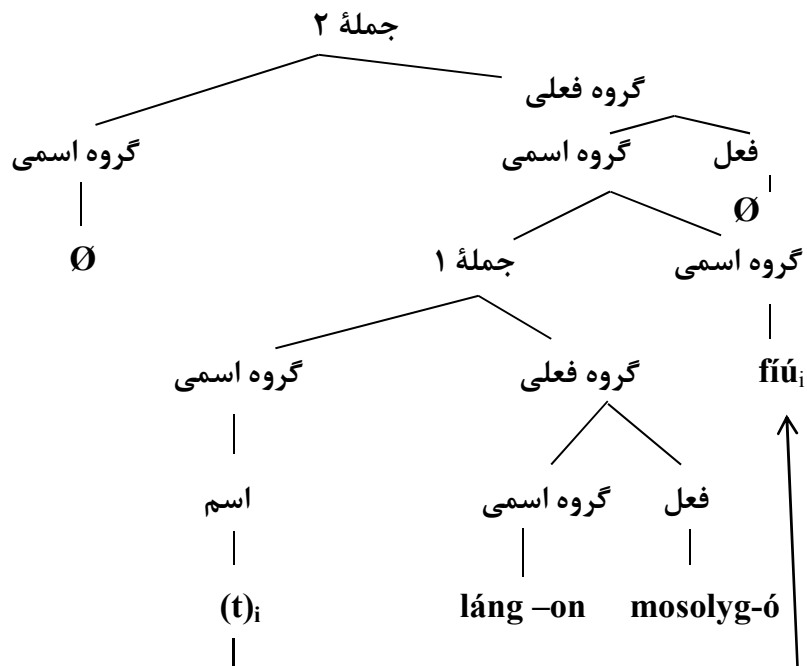
۲۰.

fiú_i | [fiú; |] láng-on] mosolyg-ott a جمله ۱ گروه اسمی

بچه وجه وصفی-لبخند بزن به‌ای-دختر حرف تعریف

«بچه‌ای که به دختر لبخند می‌زند.»

نمودار ۵. حرکت فاعل در ساخت موصولی زبان مجاری

در این بخش هم، با ترسیم نمودار درختی، حرکت مفعول و ساخت موصولی حاصل از آن را نشان داده‌ایم.

۲۱.

[peter a sarga könyv-et olvas-sa] جمله ۱

پیترا حرف تعریف زرد مفعولی-کتاب حال-بخوان

«پیترا کتاب زردی را می‌خواند.»

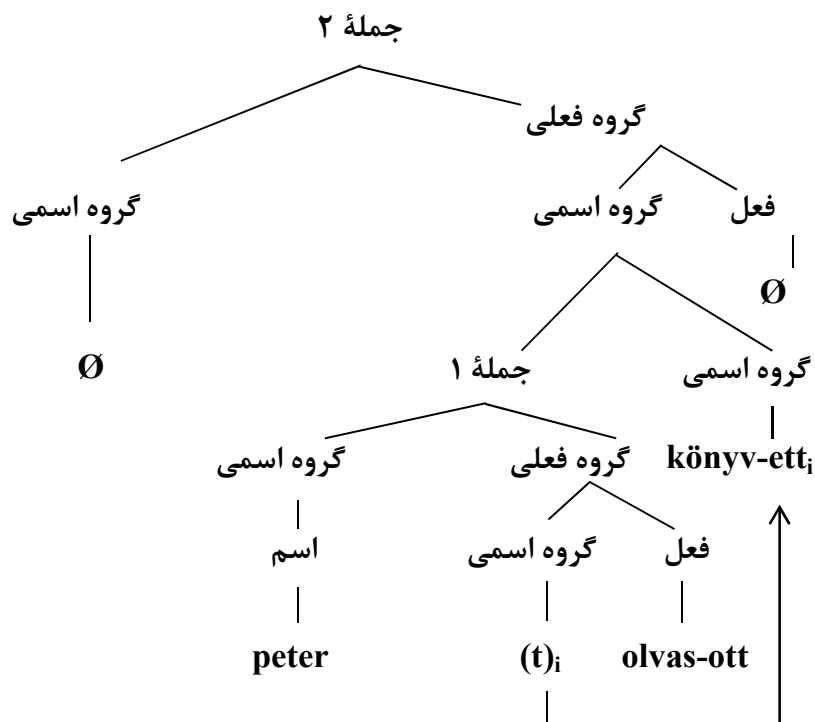
۲۲. (حرکت مفعول)

[peter (t)_i olvas-ott] a sarga könyv-ett_i جمله ۱ [گروه اسمی]

پیترا — حرف تعریف وجه وصفی-بخوان مفعولی-کتاب زرد

«کتاب زردی که پیترا می‌خواند.»

نمودار ۶. حرکت مفعول در ساخت موصولی زبان مجاری

نمودارهای ۵-۶ هم نشان دهنده پیشرو بودن بند موصولی در زبان مجاری است. همچنین، در این زبان هم حرکت گروه‌های اسمی فاعلی و مفعولی جهت ساخت بند موصولی به طرف راست و پایان جمله است. در زبان مجاری هم مانند زبان کره‌ای، پس از حرکت گروه اسمی جایگاه آن تهی می‌ماند که با گروه اسمی حرکت کرده تشکیل زنجیره می‌دهد.

۴. رده‌شناسی ساخت موصولی ترکی آذربایجانی

در این بخش به بررسی ساخت موصولی ترکی آذربایجانی می‌پردازیم. به مثال‌ها و نمودارهای درختی زیر توجه نمائید.

۲۳.

[giz جمله ۱]   ev-æ   Jet-di]^۲
 دختر   به‌ای-خانه   ش^۳م. گذشته-یرو

«دختر به خانه رفت.»

[Jör-düm] giz-1 mæn [جملة ۲]
 اش.م. گذشته-ببین مفعولی-دختر من

«من دختر را دیدم.»

با استفاده از مفاهیم حرکت و گشتار می‌توانیم تولید جملات موصولی از جملات فوق، را توضیح دهیم.

[Jör-düm] giz-1 [جملة ۱] ev-æ [جملة ۲] mæn [جملة ۲]
 اش.م. گذشته-ببین مفعولی-دختر وجه وصفی-برو به‌ای-خانه من

«(من) دختری که به خانه می‌رود را (دیدم).»

همانطور که مشاهده می‌شود، فاعل جمله ۱ از جای خود حرکت می‌کند و بعد از فعل همین جمله یعنی Jet- قرار می‌گیرد و جایگاه فاعلی جمله ۱ تهی می‌ماند. همزمان، پیوند خوردن پسوند -æn به فعل Jet-، آن را به وجه وصفی Jed-æn تبدیل می‌کند. وجه وصفی حاصل هم برای توصیف فاعل جابجا شده جمله ۱، که حالا عنصری از جمله ۲ محسوب می‌شود، به کار می‌رود. مراحل زیر نشان دهنده این حرکت و گشتار هستند.

۲۶. (مرحله ۱)

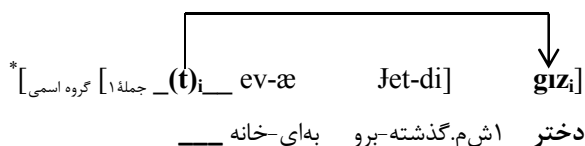
[Jet-di] ___ ev-æ giz جمله ۱

دختر اش م. گذشته-برو بهای-خانه

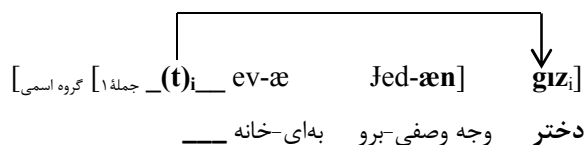
«دختر به خانه رفت.»

در مرحله ۱ هنوز حرکتی صورت نگرفته است. لذا فعل جمله هم هنوز در حالت صرف شده است و هسته اسمی هنوز بعد از آن قرار نگرفته است.

۲۷. (مرحله ۲)

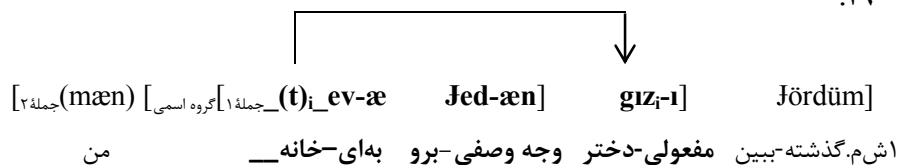
۲۸. (مرحله ۳)

«دختری که به خانه می رود.»

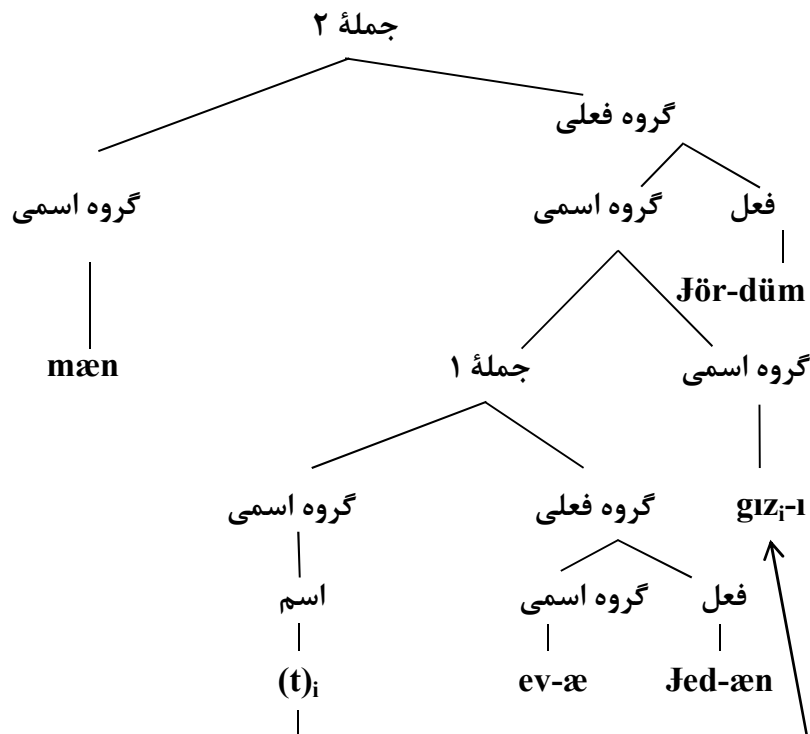
در مرحله ۲ فاعل جمله ۱ حرکت کرده است و بعد از فعل Jet- قرار گرفته است. جایگاه فاعل جمله ۱ تهی مانده است. بنابر این در پی حرکت و گشتار صورت گرفته، فاعل جمله ۱ به هسته اسمی موصولی تبدیل شده است. نمودار درختی زیر این فرایند را به شکل واضح تری نمایش می دهد.

۲۹.

«(من) دختری که به خانه می رود را دیدم.»

نمودار ۹. حرکت فاعل در ساخت موصولی ترکی آذربایجانی

در این بخش هم به حرکت مفعول جمله اولیه و ساخت موصولی حاصل از آن در ترکی آذربایجانی می‌پردازیم.

۳۰

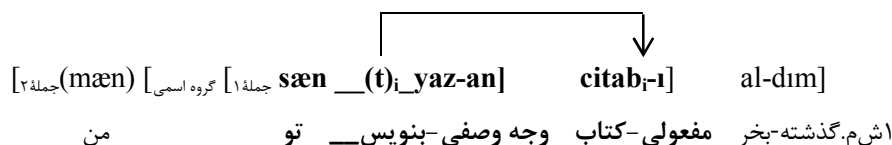
[جمله ۱] sæn citab yaz-din]

۲ش.م. گذشته-بنویس کتاب تو

«تو کتاب نوشتی.»

فعل جمله فوق گذرا است و مفعول آن *citab* است. در صورتی که مفعول تحت حاکمیت فعل *yaz-* حرکت کند و توسط وجه وصفی مورد توصیف قرار گیرد؛ ساخت موصولی حاصل شامل وجه وصفی مفعولی خواهد بود. در چنین ساختی، مفعول یعنی، *citab* حرکت می‌کند و پس از فعل جمله اولیه قرار می‌گیرد.

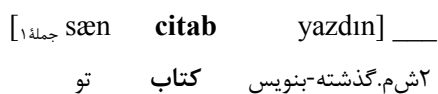
۳۱.

«(من) کتابی که تو نوشتی را خریدم.»

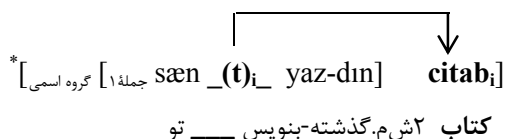
همانطور که در جمله فوق مشاهده می‌شود، مفعول جمله پیرو، یعنی *citab* بعد از حرکت، پس از فعل حاکم خود قرار می‌گیرد. تحت تأثیر این حرکت، فعل مزبور هم دستخوش گشتار می‌گردد و تبدیل به وجه وصفی مفعولی می‌شود. *citab* که در زیر ساخت، تحت حاکمیت فعل *yaz-* قرار داشت، بعد از حرکت تحت حاکمیت فعل *al-* قرار می‌گیرد. مراحل زیر این فرایند را نشان می‌دهند.

۳۲. (مرحله ۱)

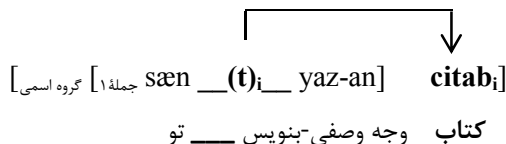

«تو کتاب نوشتی.»

۳۳. (مرحله ۲)

۳۴. (مرحله ۳)

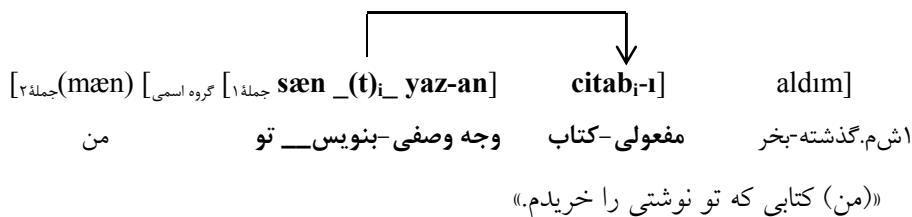

«کتابی که تو نوشتی.»

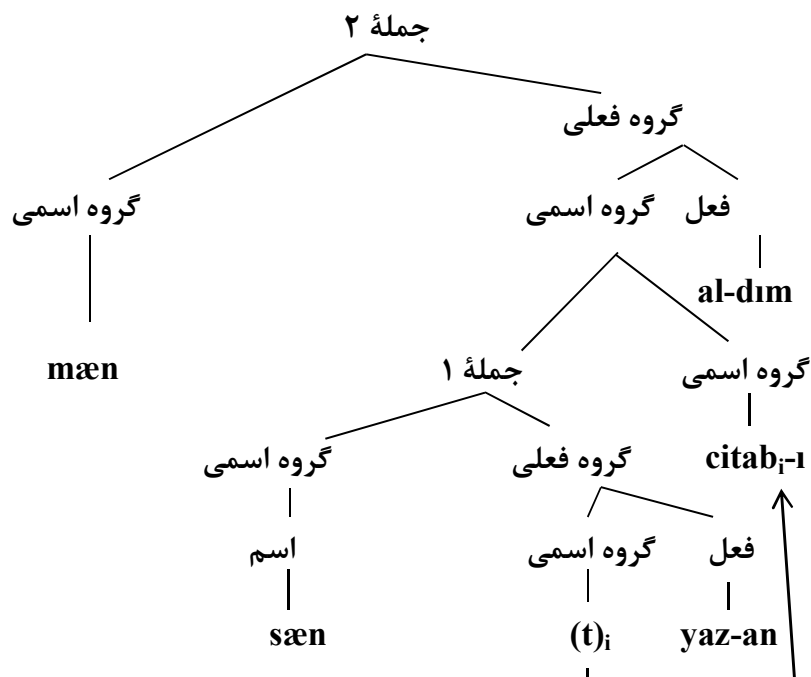

در زیر ساخت موصولی مفعولی را نشان داده‌ایم. تشابه این ساخت با ساخت موصولی فاعلی در ترکی آذربایجانی، قرار گرفتن هسته اسمی بعد از بند موصولی است.

۳۵

نمودار ۱۰. حرکت مفعول در ساخت موصولی ترکی آذربایجانی

نمودارهای ۹-۱۰ حاکی از پیشرو بودن بند موصولی در زبان ترکی آذربایجانی است. همچنین، حرکت گروه‌های اسمی فاعلی و مفعولی به منظور ساخت بند موصولی در این زبان به طرف راست و پایان جمله است. از طرف دیگر، بعد از حرکت گروه اسمی جایگاه آن تهی باقی می‌ماند که با گروه اسمی حرکت کرده تشکیل زنجیره می‌دهد.

۵. رده‌شناسی ساخت موصولی زبان فارسی

با این که اکثر زبان‌شناسان معتقدند که ترتیب واژه‌ها در زبان فارسی فاعل + مفعول + فعل است. بررسی‌های رده‌شناختی دبیرمقدم دربارهٔ زبان فارسی نشان می‌دهد که این زبان در مقایسه با زبان‌های منطقهٔ خود و هم در مقایسه با زبان‌های جهان گرایش به سوی زبان‌های فعل میانی قوی (فعل پیش از مفعول) دارد (دبیرمقدم، ۱۳۹۲، ۱۲۸).

در زبان فارسی رایج‌ترین شیوهٔ موصولی سازی، بند خود ایستای پس‌اندی است که بعد از نشانهٔ موصولی که قرار می‌گیرد. هستهٔ اسمی پس از حرکت، قبل از نشانهٔ موصولی که قرار می‌گیرد و پسوندی می‌گیرد. اگر جایگاه فاعلی موصولی شود، در بند موصولی، آن جایگاه تهی خواهد بود.

برای روشن‌تر شدن موضوع، در نمودارهای زیر حرکت گفته شده را آورده‌ایم.

۳۶

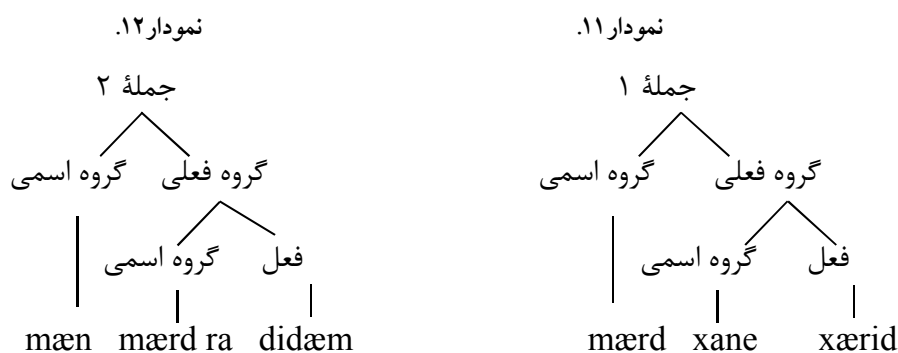
[mærd xane xærid] جمله ۱

«مرد خانه خرید.»

۳۷

[mæn mærd ra didæm] جمله ۲

«من مرد را دیدم.»

با استفاده از مفاهیم حرکت و گشتار می‌توانیم از جملات فوق، جملات موصولی تولید کنیم. نمودار درختی زیر این فرایندها را به خوبی نشان می‌دهد.

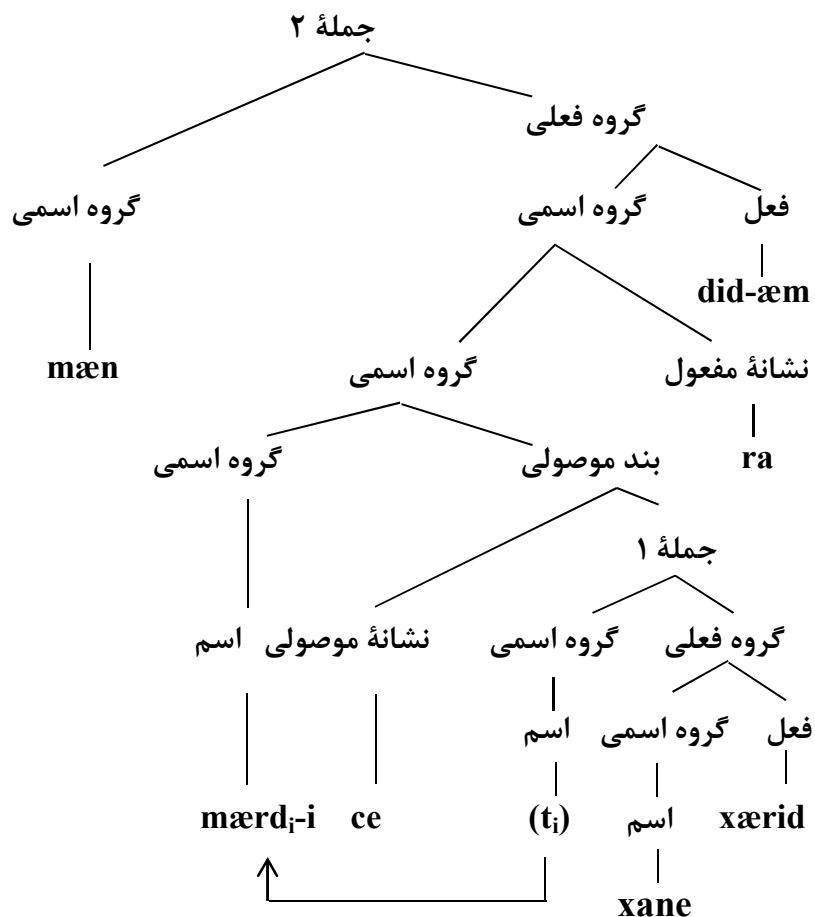
↓

[mæn] (جمله ۲) [mærdi] (گروه اسمی) [ce] [t]_xane xærid] ra] didæm]

«من مردی که __خانه خرید را دیدم.»

همانطور که مشاهده می‌شود، فاعل جمله ۱ از جای خود حرکت می‌کند و قبل از نشانه موصولی *ce* قرار می‌گیرد و جایگاه فاعلی جمله ۱ تهی می‌ماند. پسوند *ce* به هسته اسمی حرکت کرده متصل می‌شود. ترکیب *ce* و جمله ۱، بند موصولی تولید می‌کند که برای توصیف هسته اسمی *mærdi* به کار می‌رود. ساخت حاصل ساخت موصولی فاعلی است.

نمودار ۱۳. حرکت فاعل در ساخت موصولی زبان فارسی

در این بخش هم به حرکت مفعول جمله اولیه و ساخت موصولی حاصل از آن در زبان فارسی می‌پردازیم.

فعل جمله ۱ گذرا است و مفعول آن *xane* است. مفعول پس از حرکت، قبل از نشانه موصولی *ce* قرار گرفته است؛ چنین ساختی، ساخت موصولی مفعولی نامیده می‌شود. در این صورت نیز، بعد از حرکت مفعول جمله ۱، جایگاه آن تهی خواهد بود. این فرایند را در زیر نشان داده‌ایم.

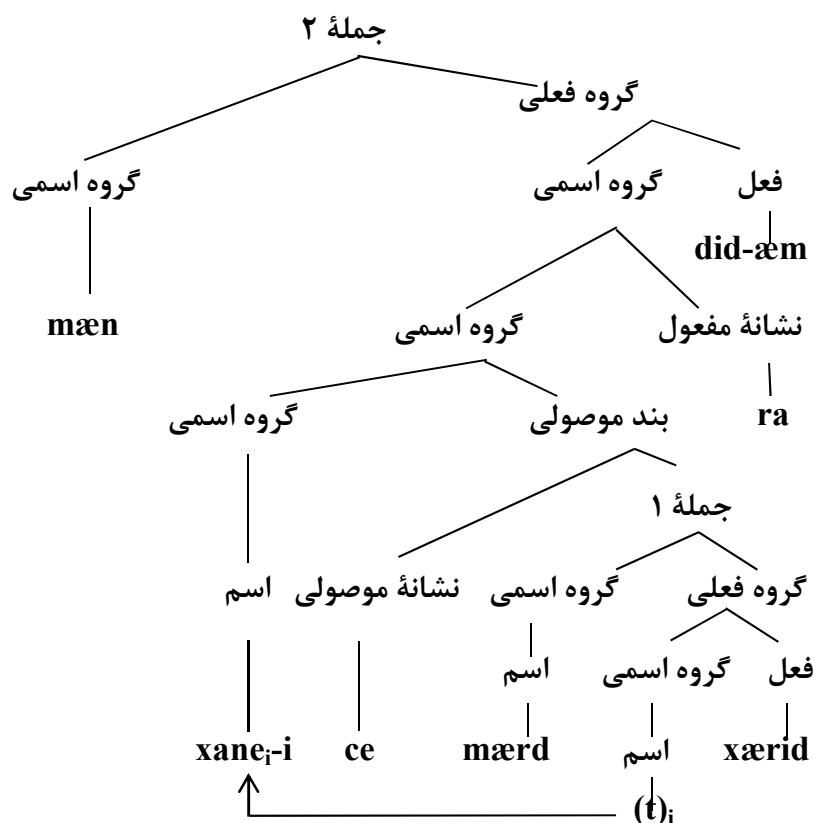
۳۹.

↓

[didæm] [ra] [mærd _ (t)_i xærid] [ce] [xane?i_i گروه اسمی] [mæn] (جمله ۲)

«(من) خانه ای که مرد __ خرید را دیدم.»

نمودار ۱۴. حرکت مفعول در ساخت موصولی زبان فارسی

نمودارهای ۱۳-۱۴ حاکی از پیرو بودن بند موصولی در زبان فارسی است. همچنین، حرکت گروه‌های اسمی فاعلی و مفعولی به منظور ساخت بند موصولی در این زبان به طرف چپ و آغاز جمله است. اما در زبان فارسی هم مثل سه زبان ترکی آذربایجانی، کراهی و مجاری پس از حرکت گروه اسمی جایگاه آن تهی باقی می‌ماند که با گروه اسمی حرکت کرده تشکیل زنجیره می‌دهد.

۶. نتیجه‌گیری

- با توجه به نمودارهای ۱-۱۰، ساخت‌های موصولی زبان‌های ترکی آذربایجانی، کراهی و مجاری دارای ویژگی‌های رده‌شناختی بسیار مشابهی هستند.
- در این سه زبان فعل جمله همیشه در پایان آن قرار دارد.
  - از لحاظ تبدیل فعل به اسم دستخوش فرایند مشابهی می‌شوند و با متصل کردن پسوند این فرایند را اعمال می‌کنند.
  - در این سه زبان بند موصولی قبل از هسته اسمی می‌آید.
  - در ساخت‌هایی که بررسی شد، برای ساخت بند موصولی، حرکتی که در این سه زبان اتفاق می‌افتد به طرف راست و به طرف پایان جمله است.
  - بعد از حرکت عنصر فاعلی یا مفعولی، جایگاهی تهی بر جای می‌ماند که با عنصر حرکت کرده تشکیل زنجیره می‌دهند.
  - حرکت صورت گرفته در این سه زبان، حرکت گروه اسمی است و در نتیجه این حرکت، جمله‌ای که در ژرف‌ساخت جمله پیرو بوده، در روساخت به جمله‌واره موصولی تبدیل می‌شود.
  - بعد از حرکت صورت گرفته به خارج از بند موصولی، فعل جمله پیرو که تبدیل به وجه وصفی شده است، حاکمیت خود بر هسته اسمی را از دست می‌دهد و این هسته اسمی، تحت حاکمیت فعل جمله پایه قرار می‌گیرد.
- همه ویژگی‌های مشترک ذکر شده بین زبان‌های ترکی آذربایجانی، کراهی و مجاری مؤید تعلق این زبان‌ها به خانواده زبان‌های اورال-آلتائیک می‌باشد.
- با توجه به نمودارهای ۱۱-۱۴، موصولی‌سازی زبان فارسی دارای ویژگی‌های زیر است.

- بند خود ایستای پسایندی بعد از نشانه موصولی که قرار می‌گیرد. بنابراین، بند موصولی در این زبان پسرو محسوب می‌شود.
  - در این زبان، هسته اسمی پس از حرکت، قبل از نشانه موصولی که قرار می‌گیرد و پسوندی می‌گیرد.
  - اگر جایگاه فاعلی یا مفعولی در این زبان موصولی شود، بعد از حرکت گروه اسمی، در بند موصولی، آن جایگاه تهی خواهد بود که با عنصر حرکت کرده تشکیل زنجیره می‌دهند.
  - حرکتی که گروه اسمی در زبان فارسی برای موصولی‌سازی دستخوش آن می‌شود، به چپ و به طرف آغاز جمله است.
- مقایسه ساخت‌های موصولی سه زبان ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری با زبان فارسی نشان می‌دهد که ساخت‌های مزبور دارای مشابهت و تفاوت‌های زیر هستند.
- مشابهت موجود بین ساخت‌های موصولی این زبان‌ها عبارت است از این که:
- در همه آنها برای تبدیل جمله ژرف‌ساختی به روساخت (بند موصولی) و تشکیل زنجیره بین هسته اسمی حرکت کرده و جایگاه تهی آن در بند موصولی فرایند حرکت وجود دارد.
- تفاوت‌های بین آنها نیز عبارتند از این که:
- بندهای موصولی سه زبان ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری پیشرو هستند، در حالی که در زبان فارسی بند موصولی از نوع پسرو است.
  - حرکت هسته اسمی در زبان‌های ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری به راست و به طرف پایان جمله است، اما در زبان فارسی حرکت هسته اسمی به چپ و به طرف آغاز جمله است.
  - تفاوت بارز دیگر بین سه زبان ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری با زبان فارسی، تبدیل فعل جمله پیرو به وجه وصفی در زبان‌های ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری برای ساخت بند موصولی است، در حالی که در فارسی، بند موصولی بندی خود ایستا است.
- تفاوت‌های موجود بین ساخت موصولی زبان فارسی و زبان‌های ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری را می‌توان با توجه به تعلق زبان فارسی به خانواده زبان‌های هندو اروپایی

و تعلق زبان‌های ترکی آذربایجانی، کره‌ای و مجاری به خانواده زبان‌های اورال-آلتائیک تبیین نمود.

پی‌نوشت‌ها

۱ جهت رعایت امانت از آوانگاری مجدد مثال‌ها پرهیز شد. نکته‌ای که نیاز به توضیح دارد این است که آواهای *ö, ü, á* و *ü* صورت کشیده‌تر آواهای *o, ü, a* و *u* در زبان مجاری هستند.

۲ تمامی نمونه‌های ترکی آذربایجانی در این مقاله، توسط نویسندگان ارائه، تقطیع، ترجمه و به روش IPA آوانگاری شده‌اند. مشخصه‌های واژه‌های *ü* و *ö* ترکی آذربایجانی که برای فارسی‌زبانان کمتر شناخته شده هستند به این ترتیب است: ۱ (پسین، گسترده، افراشته)، *ü* (پسین، گرد، افراشته) و *ö* (پسین، گرد، میانی). تفاوت *ɟ* و *g* نیز در پیشین بودن *ɟ* است.

کتاب‌نامه

دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۲). *رده‌شناسی زبان‌های ایرانی*. ج ۱، تهران، سمت.

- Chomsky, Noam (1981). *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht: Foris.
- Chomsky, Noam (1957). *Syntactic Structure*, London, The Hague, Paris: Mouton & Co..
- Comrie, Bernard (1983). *Language Universals and Linguistic Typology*. Basil Blackwell.
- Han, Chung-hye - Kim, Jong Bok (2003), "Are there double relative clauses in Korean?", *Linguistic Inquiry*, v. 35-2, pp. 179-217.
- Karabulut, Ferhat - Ulutaş, İsmail (2011), Türk Dili Sıfat-Fiilli Yapı Tipolojisinin Japon, Kore ve Macar Tipolojileri ile Karşılaştırılması, in *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, literature and History of Turkish or Turkic* v. 6/1 Winter 2011, pp. 1349-1377, TURKEY.
- Kiss, Katalin (2002). *The Syntax of Hungarian*, Cambridge University Press: Cambridge UK.
- Laczko, Tibor (2002). "Control and Complex Event Nominals Hungarian", *Proceedings of the LFG conference*, Athens, CSLI, (ed) M. Butt, T.H.King. p. 68.
- Lehmann, Christian (1986). "On the Typology of Relative Clauses", *Linguistics*, v. 24-4F, pp. 663-680.
- Payne, T.E. (2006). *Exploring language structure*. Cambridge [u.a.]: Cambridge University Press.
- Underhill, Robert (1972). "Turkish Participle", *Linguistic Inquiry*. v. 3, pp. 87-99.
- Yoshiko, Tagashira (1972). "Relative Clauses in Korean", in *The Chicago Which Hunt: Papers from the Relative Clause Festival*, Chicago Linguistics Society, Chicago.